

Universiteit
Leiden
The Netherlands

De oorsprong van ghe- als negatief-polair element in het Middelnederlands

Booij, G.E.; Los, B.L.J.

Citation

Booij, G. E., & Los, B. L. J. (2006). De oorsprong van ghe- als negatief-polair element in het Middelnederlands. *Taal En Tongval*, 58, pm-pm. Retrieved from <https://hdl.handle.net/1887/11459>

Version: Not Applicable (or Unknown)
License: [Leiden University Non-exclusive license](#)
Downloaded from: <https://hdl.handle.net/1887/11459>

Note: To cite this publication please use the final published version (if applicable).

DE OORSPRONG VAN GHE- ALS NEGATIEF-POLAIR ELEMENT
IN HET MIDDELNEDERLANDS^(*)

Abstract

Gothic *ga-*, in origin a derivational verbal prefix on a par with prefixes like Modern Dutch *ont-*, *be-* and *ver-*, and the ancestor of Dutch and German *ge-*, shows the beginnings of a new use which was no longer derivational (altering the *aktionsart* of the verb) but inflectional (perfective aspect). Postma (2002) notes that its Middle Dutch form, *ghe-*, seems to have developed into a prefix that transforms a following verb into a negative polarity item. Our paper tries to account for this development by pointing out possible routes for such a reinterpretation, the most significant of which is the appearance of *ghe-* as a marker on the infinitive after specific modals, which we argue to have arisen out of a need for marking modals expressing dynamic modality as lexical verbs rather than auxiliaries – which the other modals, epistemic and deontic, were grammaticalizing into. The dialect of Brabant turned out to have reinterpreted KUNNEN as a negative polarity verb, partnered by MOGEN as HOEVEN is partnered by MOETEN in Modern Dutch.

1. **Inleiding**

Het Middelnederlandse *ghe-* moet oorspronkelijk een derivationeel morfeem geweest zijn, behorend tot dezelfde groep als het hedendaagse *be-*, *ont-* en *ver-*. Al in het Gotisch bestaat er naast een derivationeel *ga-* een tweede, gegrammatiseerd gebruik van *ga-* dat het aspect verandert en de zin perfectiveert (zie o.a. Streitberg 1900 en Lloyd 1979). Dit tweede, nieuwe gebruik zal uiteindelijk tot de deelwoordinflectie *ge-* in het moderne Westgermaans leiden, als onderdeel van het omschreven perfectum. Deze functie lijkt in het Middelnederlands

(*) We danken beide reviewers voor hun commentaar waarvan we dankbaar gebruik gemaakt hebben.

ook te bestaan, gezien het feit dat de meeste voltooid deelwoorden inderdaad met *ghe-* beginnen. Er zijn echter een aantal werkwoorden waar het voltooid deelwoord nog lang zonder *ghe-* kan voorkomen: *bleven*, *bracht*, *comen*, *leden*, *vonden*, *worden*, niet alleen in het oudere Nederlands, maar ook in de andere oude Westgermaanse dialecten. Een traditionele verklaring hiervoor is dat deze werkwoorden van zichzelf al perfectief zijn (*comen* betekende ‘aankomen’) en daarom geen *ghe-* krijgen (zie Lloyd 1979).⁽¹⁾ Toch krijgt ook deze groep met voltooid deelwoorden aan het einde van de middeleeuwen *ghe-*. In van Reenen (2002) staat een kaartje van de voltooid deelwoorden van *komen* zonder *ghe-*. Uit het kaartje blijkt dat er een scherpe noord-zuidverdeling is tussen de aanwezigheid van *ghe-* (in het noorden, boven de grote rivieren) en de afwezigheid van *ghe-* (ten zuiden van de grote rivieren).⁽²⁾ De aanwezigheid van *ghe-* bij *komen* is niet alleen een Hollands verschijnsel – in de 13de eeuw lijkt dat wel het geval te zijn – maar komt in de 14de eeuw in ieder geval ook al in het noordoosten voor (zie kaartje 1).⁽³⁾

In het zuiden vinden we in de 14de eeuw als voltooid deelwoord dus *comen* en niet *ghecomen*. Toch wordt de vorm *ghecomen* wel aangetroffen in het zuiden. Het betreft echter geen voltooid deelwoord, maar een infinitief. In het archief van Sint-Goedele in Brussel vinden we een oorkonde uit 1396 waarin de volgende bijzin voorkomt:

(...) *sodat wij totten voerseiden cheinse niet ghecomen en condon* (...);
 ‘zodat wij niet in het bezit konden komen van de pachtvergoeding (zodat wij vervolgens niet zouden kunnen betalen)’.

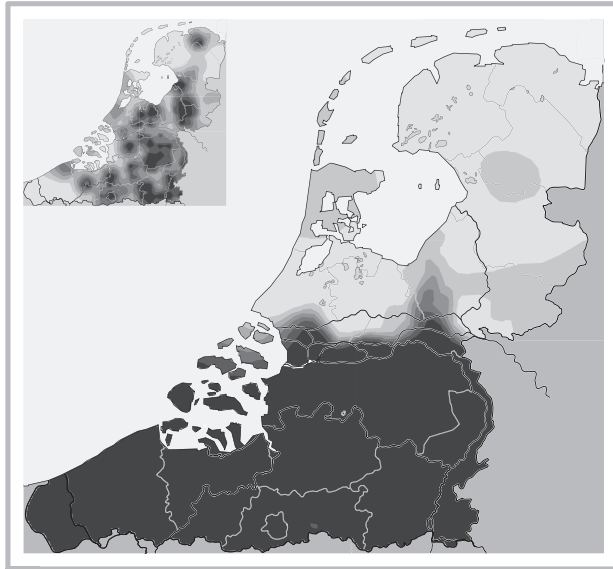
In het noorden is *ghe-* inflectioneel en wordt het gebruikt bij de vorming van de voltooid deelwoorden. In het zuiden worden nog niet alle voltooid deelwoorden

⁽¹⁾ In het geval van *bleven* is er waarschijnlijk een andere verklaring: dit werkwoord heeft historisch het prefix *be-*. Nog steeds hebben werkwoorden die door *be-*, *ont-* of *ver-* geprefigeerd worden geen *ghe-* op het voltooid deelwoord, waarschijnlijk vanwege de oorsprong van *ghe-* als een prefix van dezelfde soort.

⁽²⁾ In de oorspronkelijke legenda bij de kaart is een fout geslopen. Zo staat daar dat de aanwezigheid van *ghe-* met donker op de kaart is aangegeven, terwijl donker juist de afwezigheid van *ghe-* markeert.

⁽³⁾ Zie voor de dertiende-eeuw: Pijnenburg (1982), Mooijaart (1992: 266-268) en Berteloot (2005: 68-69).

komen versus gekomen

Kaartje 1: donkergekleurd is op de kaart het gebied waarin comen (voltooid deelwoord) nog ghe-loos is. Linksboven is een inzetkaart toegevoegd waarop de frequentie van het voorkomen van comen (met en zonder ghe-) is weergegeven.

gevormd met *ghe-*. Daarnaast komen er o.a. infinitieven voor met *ghe-*, zoals uit het bovenstaande voorbeeld uit Brussel blijkt. Blijkbaar is het gebruik van *ghe-* in het zuiden minder beperkt dan in het noorden en is er in het zuiden nog ruimte voor een andere interpretatie van *ghe-* dan in het noorden. In het onderstaande artikel willen we vooral ingaan op het specifieke gebruik van *ghe-* bij infinitieven. We richten ons hierbij voornamelijk op het Brabants.

Ghe- komt in het Middelnederlands dus niet alleen niet voor waar het in het hedendaags Nederlands wel voor zou komen, maar er zijn ook functies van *ghe-* in het Middelnederlands die in het hedendaags Nederlands niet meer mogelijk zijn. Het *Middelnederlandsch Woordenboek* (hierna aangeduid als *MNW*) omschrijft onder het lemma *ge-* de contexten waarin *ghe-* in één van deze functies voorkomt als:

- (i) de infinitief in het complement van een modaal hulpwerkwoord, vooral KUNNEN en MOGEN, en ‘in de regel’ vergezeld van een ontkenning; *Hi en can ghecomen*;

- (ii) in zinnen die een mogelijkheid of onmogelijkheid aanduiden, al dan niet met MOGEN, vooral in rechtstreekse of onafhankelijke vraagzinnen; *Hoe mach een arme rijk geworden*;
- (iii) in zinnen ingeleid door het voegwoord *eer* waarin ook het begrip van een ontkenning ligt opgesloten; *Eer ic u gesach*;
- (iv) zinnen met een onbepaalde of algemene strekking, welke uitgedrukt wordt door *ie* (*nie*), *emmer* (*nemmer*), *oit* (*noit*, *noint*); *Van allen dat si ie gedede*.

Sinds het artikel van Klima (1964) over negatie verscheen, is er veel onderzoek gedaan naar het verschijnsel negatieve polariteit (zie de referenties in Postma 2002). Bepaalde uitdrukkingen kunnen alleen in het bereik van een ontkenning voorkomen en worden daarom negatief-polaire items genoemd; voorbeelden zijn *slechts*, *nauwelijks* (*iets*), *pas* (in de betekenis ‘niet eerder dan’), *bijster*, *ook maar* (*iets*), *ooit*, *enkel*, *een zier*, *een snars*, *een greintje*, *een moer*, *in de verste verte*, *kunnen schelen*, *kunnen uitstaan*, *kunnen velen*, *kunnen verkroppen*, *kunnen tippen aan*, *kunnen luchten of zien*. De vier contexten die het *MNW* voor *ghe-* geeft, doen onmiddellijk aan negatieve polariteit denken en Postma (2002) beargumenteert dan ook dat *ghe-* zich hier heeft ontwikkeld tot een prefix dat van het werkwoord een negatief-polair item maakt. Dit idee wordt verder bevestigd omdat hij voorbeelden van dit specifieke “syntactische”⁽⁴⁾ *ghe-* ook vindt in andere typische negatief-polaire contexten die niet bij de vier van het *MNW* genoemd staan: comparatieven, retorische en conditionele zinnen (ibid., 212-213).⁽⁵⁾

Onze zoektocht in andere databronnen dan alleen het *MNW* bevestigen Postma’s analyse, maar leveren ook aanwijzingen op over de wijze waarop *ghe-* een negatief-polair element kan zijn geworden. In dit artikel willen wij vooral de data bespreken waarin *ghe-* na KUNNEN of MOGEN op de infinitief verschijnt.

⁽⁴⁾ In de terminologie van Postma. We volgens deze terminologie in de rest van het artikel, hoewel *ghe-* strikt genomen geen syntactisch maar een morfologisch element is. De distributie wordt echter door een syntactische context (ontkenning) bepaald.

⁽⁵⁾ Hoewel deze contexten geen expliciete ontkenning bevatten, zijn ze wel monotoon-dalend: de entailment-relaties zijn omgekeerd aan die van positieve polariteit. De generalisatie is dat de contexten die negatief-polaire items legitimeren, monotoon-dalende contexten zijn. *Geen enkele leerkracht at* impliceert *geen enkele leerkracht at vis*. Vergelijk monotoon-stijgende (positieve polariteit) contexten: *enkele leerkrachten aten vis* impliceert *enkele leerkrachten aten* (Zwarts 1986).

Hierna zullen we in sectie 2 het Middelnederlandse *ghe-* bespreken, dat een negatief-polair syntactisch element is, zoals al gesteld in Postma (2002). In sectie 3 zullen we trachten te verklaren waarom *ghe-*vooral op de infinitief na KUNNEN verscheen, en later een negatief-polair element kon worden. Ten slotte geven we een samenvatting in sectie 4.

2. De data

Bij de hieronder gepresenteerde uitkomsten van het corpusonderzoek moet de kanttekening geplaatst worden dat het niet altijd duidelijk is of we met syntactisch *ghe-* te maken hebben of met derivationeel *ghe-*, d.w.z. *ghe-* in zijn oorspronkelijke functie als woordvormend prefix, zoals *be-*, *ont-* en *ver-* dat in het hedendaags Nederlands nog zijn. Er zijn maar weinig voorbeelden van dit derivationele *ghe-* bewaard gebleven in het Nederlands: *denken/gedenken*, *troosten/getroosten*, *wagen/gewagen*, *bieden/gebieden*. De meeste andere derivationele *ghe-*'s zijn door *be-* (*ghereiden* werd *bereiden*), *ont-* (*ghebreken* werd *ontbreken*) of *ver-* (*ghebergen* werd *verbergen*) vervangen. De duidelijkste gevallen van niet-derivationeel *ghe-* zijn die waarvan de finiete vormen in de tegenwoordige tijd⁽⁶⁾ geen *ghe-* hebben, maar de infinitief wel; een duidelijk geval is *gesijn* 'zijn' (zie ook Postma 2002). Een tweede criterium is betekenis: als het werkwoord een *complex event* aangeeft die zich in het hedendaags Nederlands met een door *be-*, *ont-* of *ver-* geprefigeerd werkwoord, een partikelwerkwoord (*ghemerken* 'opmerken', *ghebeelden* 'uitbeelden') of een complex predikaat (*ghekeren* 'terugkeren') laat vertalen, hebben we waarschijnlijk te maken met derivationeel *ghe-* en niet met syntactisch *ghe-*. Voorbeelden van infinitieven uit het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek (VMNW)*; één van de door ons onderzochte bronnen) die om die reden niet als attestaties van syntactisch *ghe-* gerekend zijn, zijn *ghebeiden* 'aanschouwen', *ghedrinken* 'opdrinken', *ghelachteren* 'kwalijk nemen' en *ghelosen* 'verlossen; wegdoen; afschudden; kwijtraken'. Het gegeven dat de semantische bijdrage van een partikel of prefix in het hedendaags Nederlands niet altijd even duidelijk is (printen – uitprinten, concluderen – afconcluderen, toeven – vertoeven, blijven – verblijven, krijgen – verkrijgen) doet vermoeden dat niet alle gevallen van derivationeel *ghe-* in het Middelnederlands met dit criterium boven water zullen komen: *ghecrighen*

⁽⁶⁾ *Ghe-* op een finiet werkwoord in de verleden tijd zou nog het perfectiverende *ghe-* kunnen zijn – zie sectie 3.5.

‘krijgen, verkrijgen’ hebben we bijvoorbeeld toch maar als een voorbeeld van derivationeel *ghe*- beschouwd. De onderstaande cijfers van syntactisch *ghe*- zijn dus aan enige vervuiling onderhevig.

Wij hebben het “syntactische” *ghe*- in de 13de en 14de eeuw onderzocht. We hebben gebruik gemaakt van het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek (VMNW)* dat gemaakt is op basis van het *Corpus Gysseling* aangevuld met nog een aantal teksten. Dit materiaal is vooral afkomstig uit het zuidelijke deel van het Nederlandstalige gebied. Daarnaast hebben we het Corpus 14de-eeuwse Middelnederlandse oorkonden van Van Reenen en Mulder (*CRM*) onderzocht en daarbij ook de aanvullingen op dit Corpus.⁽⁷⁾ Verder hebben we gebruik gemaakt van een Corpus met voorbeelden van het gebruik van *KUNNEN* dat in Antwerpen vervaardigd is en gepubliceerd is in Van Ostaeyen en Nuyts (2004). Het 13de-eeuwse taal materiaal uit dit laatste corpus komt uit het *Corpus Gysseling*. Het corpus van Van Ostaeyen en Nuyts (2004) hebben we gebruikt omdat dit Corpus een kleine, representatieve groep met zinnen met *KUNNEN* bevat.

2.1. *Ghe*- in het *Vroegmiddelnederlands Woordenboek (VMNW)*

Het *VMNW* bevat 240 lemmata van werkwoorden beginnend met *ghe*-. Daarvan leek ons ongeveer de helft derivationeel, omdat er ook één of meerdere voorbeeldzinnen gegeven werden met een finiete vorm met *ghe*-. Van de groep van 115 lemmata die overbleef, viel nog een kwart af omdat de betekenis van het betreffende werkwoord (een *complex event*) het aannemelijk maakte dat er sprake was van een derivationeel *ghe*-. Vervolgens zijn de voorbeeldzinnen binnen de lemmata die overbleven onderzocht, en ze bleken bijna alle negatief-polair.⁽⁸⁾

⁽⁷⁾ De afgelopen jaren zijn er aanvullingen op het Corpus gemaakt in opdracht van de KANTL (Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde in Gent). Daarnaast wordt ook nu nog gewerkt aan een verdere uitbreiding van het Corpus. Dit gebeurt binnen het NWO VNC-project: Databank van veertiende-eeuwse niet-literaire Nederlandse teksten. Opbouw en linguïstisch onderzoek (2003-2007). Voor het schrijven van dit artikel hebben we gebruik gemaakt van de meeste teksten die beschikbaar waren op 31 augustus 2006. Het aanvullende materiaal uit Brussel hebben we echter niet gebruikt omdat daarin tientallen keren de zinsnede: *niet ghecrighe/vercrighe en conste* voorkomt. Deze zinsnede komt vooral voor bij een beperkt aantal scribenten. Andere scribenten gebruiken de zinsnede niet.

⁽⁸⁾ De weinige uitzonderingen zoals (i) lieten bij nader inzien meestal een derivationele analyse toe:

Bij het doornemen van de zinnen in het *VMNW* viel ons echter ook iets anders op. Het werkwoord waarbij een infinitief met *ghe-* gebruikt wordt, is veelvuldig KUNNEN (*connen, can, const* enz.). Zo zagen wij bijvoorbeeld dat er 2 keer zoveel lemmata met syntactisch *ghe-* met alleen voorbeeldzinnen met een vorm van KUNNEN zijn, dan dat er lemmata zijn met alleen voorbeeldzinnen met een vorm van MOGEN (*moghen, mach, enz.*), terwijl MOGEN veel meer geattesteerd is. Wanneer we het lemma **connen** in het *VMNW* raadplegen, dan zien we dat een vorm van KUNNEN 933 keer geattesteerd is in het Corpus dat ten grondslag heeft gelegen aan het betreffende woordenboek. In niet alle 933 attestaties treedt KUNNEN met een infinitief op, maar wanneer dit wel het geval is, dan betreft het veelvuldig een *ghe-*infinitief en wanneer de infinitief geen *ghe-* kent, dan is deze infinitief al vaak geprefigeerd met een ander prefix, zoals *ver-* of *be-*. We hebben ter vergelijking ook nog naar het lemma **moghen** in het *VMNW* gekeken. Er zijn 4400 attestaties van een vorm van MOGEN. Wanneer we de voorbeeldzinnen bij dit lemma bekijken, dan komen er helemaal niet veel *ghe-*infinitieven voor. Er is dus een duidelijke relatie tussen KUNNEN en een *ghe-*infinitief.

2.2. *Ghe-* in de 13de eeuw in Brabant na KUNNEN en MOGEN

In Van Ostaeyen en Nuyts (2004) is een corpus van 200 13de-eeuwse zinnen waarin KUNNEN voorkomt, opgenomen. De 13de-eeuwse zinnen komen allemaal uit het *Corpus Gysseling* en lijken een representatieve selectie te vormen. Wij hebben deze zinnen gebruikt om inzicht te krijgen in het gebruik van KUNNEN in combinatie met de aan- of afwezigheid van *ghe-*. Veel zinnen zijn afkomstig uit literaire teksten die niet in autograaf zijn overgeleverd en we moeten dan ook voorzichtig zijn met de dialectbepaling die aan deze teksten is toegekend.

Van Ostaeyen en Nuyts (2004: 97-100) merken op dat bij KUNNEN in meer dan de helft van de gevallen negatie gebruikt wordt. Wanneer we echter ook conditionele bijzinnen, comparatieven en retorische vragen in acht nemen, dan blijkt KUNNEN in ca. 85% van de gevallen in een negatief-polaire context

(i) die heren die alre geerst waren vander jonvrowen here om gingen den mur herentere *ende* sagen wart hen dohte nutlics wesen datmen mohte mangen *ende* pedriren rihten *ende* cortelicst den mur geslihten (regel 212-218, *Wrake van Ragistel*; gheslechten ‘slechten’).

Het feit dat *gheslechten* in het hedendaags Nederlands met een simplex *slechten* wordt vertaald deed ons dit *ghe-* aanvankelijk als syntactisch *ghe-* klassificeren, maar de betekenis lijkt wel degelijk die van een *complex event*: ‘neerhalen’.

voor te komen. Wanneer we alleen Brabant bekijken, dan lijkt dit percentage zelfs nog hoger te zijn. Toch vinden we in de in Brabant gelokaliseerde teksten *Sinte Kerstine* en *Sinte Lutgart* 4 keer (van de 58) KUNNEN in een *niet*-negatief-polaire omgeving. Opvallend is dat in deze gevallen het woord *wel* toegevoegd wordt in de zin, alsof de presuppositie van negativiteit inherent aan KUNNEN, wordt opgeheven. Vervolgens treedt ook *ghe-* niet op. Zo vinden we in *Sente Lutgart K*:

- (1) Ende hi wel conste in din sermone de kracht van dien scrifturen tonen
(regel 755-756; Dander boech; *Sente Lutgart K*)

Van Ostaeyen en Nuyts hebben echter lang niet alle voorbeelden van een vorm van KUNNEN uit *Sinte Kerstine* en *Sinte Lutgart* (Handschrift A en K) in hun corpus opgenomen, daarom wilden wij deze boeken toch nog iets beter onderzoeken. Ter vergelijking wilden wij ook meer inzicht krijgen in het gebruik van MOGEN. Met behulp van de *CD-rom Middelnederlands* hebben wij alle attestaties van (de woordvormen) *can* en *mach* in deze boeken onderzocht.⁽⁹⁾ De tendens die zich laat aftekenen is de volgende: KUNNEN komt zeer vaak voor in een negatief-polaire context. Als dit niet het geval is komt vrijwel altijd het woord *wel* voor. In een negatief-polaire context verschijnt na KUNNEN een infinitief met *ghe-*.⁽¹⁰⁾ Wanneer KUNNEN *niet* in een negatief-polaire context verschijnt dan treedt *ghe-* niet op. Enige cijfers: We vinden 54 attestaties van *can*. In 46 gevallen is de context negatief-polair. Uiteindelijk hebben we hier dus toch ook te maken met een percentage van 85%. In 30 gevallen van de 46 treedt daadwerkelijk *ghe-* op. In de resterende 16 gevallen is de infinitief al geprefigeerd door een ander prefix. Bij MOGEN (99 attestaties) observeren we het volgende: MOGEN komt weinig voor in een negatief-polaire context en als het al voorkomt in zo'n context (ca. 15%) krijgt de infinitief zelden *ghe-*: er zijn maar 3 attestaties waarbij een syntactisch *ghe-* optreedt in een negatief-polaire context. Een voorbeeld van MOGEN in een negatief-polaire context zonder *ghe-* vinden we bijvoorbeeld in *Sinte Kerstine*:

⁽⁹⁾ We hadden ook alle vormen van MOGEN en KUNNEN kunnen onderzoeken, maar wij hebben sterk de indruk dat dat niet tot andere uitkomsten zou hebben geleid, terwijl het betreffende onderzoek enorm arbeidsintensief is.

⁽¹⁰⁾ Natuurlijk met uitzondering van infinitieven die al geprefigeerd worden door *be-*, *ont-*, *ver-* of derivatieel *ghe-*.

- (2) gods geest en mach nyman duingen daer gods geest es daer es vriheit
(regel 610-611; *Sinte Kerstine*)

We vinden hier dus *duingen* en niet *gheduingen*.

We keren nu terug naar het corpus van Van Ostaeyen en Nuyts (2004). Daar vinden we ook voorbeelden waarin KUNNEN wel in een negatief-polaire context voorkomt, maar waar de infinitief geen *ghe-* krijgt. Zo vinden we in de *Alexius-legende* (ook gelokaliseerd in Brabant):

- (3) No ic ne can dichten no ic ne can laten Jc ne can mi beide[n]s hoghe
maten (regel 1-2; *Alexiuslegende*).

In datzelfde corpus vinden we KUNNEN in negatief-polaire context met een complement zonder *ghe-* niet alleen in Brabant, maar bijvoorbeeld ook in West-Vlaanderen in *Der Naturen Bloeme*:

- (4) die esel hi ne can niet vechten ende hi ghedoghet oec van knechten sware
steken ende slaghe (regel 899-901; *Der Naturen Bloeme D*)

In *Der Naturen Bloeme* vinden we KUNNEN overigens ook in een *niet*-negatief-polaire omgeving en soms verschijnt dan toch ook nog *ghe-* zoals in het volgende voorbeeld:

- (5) jacob seit alsemenne sal laden nopemen sine knien met staden ende
knielende ontfaet hi dan den last dien hi ghedraghen can (regel 1223-
1225; *Der Naturen Bloeme D*)

Het is niet onwaarschijnlijk dat *ghe-* hier een derivationeel prefix is, maar de betekenis van *ghedraghen*, namelijk gewoon ‘dragen’ lijkt hier ook te kunnen wijzen op een syntactisch *ghe-*. Uit de laatste voorbeelden (*Der Naturen Bloeme* (West-Vlaanderen)) blijkt dat in Vlaanderen het gebruik van KUNNEN in relatie tot *ghe-* niet zo helder is.

In Brabant komt KUNNEN dus zeer vaak voor in een negatief-polaire context. Wanneer er geen sprake is van een negatief-polaire omgeving, dan treedt vrijwel altijd het woord *wel* op. Na KUNNEN in een negatief polaire om-

geving treedt bijna altijd een infinitief met *ghe-* op, maar niet altijd. Dit lijkt te suggereren dat KUNNEN in Brabant zelf een negatief-polair item zou kunnen zijn. Dit hebben wij nader onderzocht in het *Corpus 14de-eeuwse oorkonden* van Van Reenen en Mulder (CRM).

2.3. *Ghe*-infinitieven in het *Corpus 14de-eeuwse oorkonden* van Van Reenen en Mulder (CRM)

Binnen het *Corpus 14de-eeuws* (CRM) zijn de oorkonden per (hedendaagse) provincie geordend. Wanneer we bijvoorbeeld spreken over Noord-Brabant, dan doelen we daarmee op de Nederlandse provincie Noord-Brabant. Wanneer we het echter over Brabant hebben, dan duiden we daarmee de voormalige provincie Brabant in België aan.⁽¹¹⁾

Opvallend is dat KUNNEN in CRM in Vlaanderen niet voorkomt, terwijl er wel 13de-eeuwse vindplaatsen in Vlaanderen zijn. KUNNEN komt in CRM hoe dan ook maar heel weinig voor. We vinden maar 72 attestaties van KUNNEN met een complement. Dat we KUNNEN in Vlaanderen niet vinden kan zeker samenhangen met het feit dat in de Vlaamse oorkondetaal erg weinig persoonsvormen negatief gebruikt worden. Ter indicatie: van de 2009 persoonsvormen die in West-Vlaanderen geattesteerd zijn, worden er maar 15 met *en/ne* ontkend.⁽¹²⁾ Nu mag ontkenning natuurlijk niet gelijk gesteld worden met een negatief-polaire context, maar het zeer sporadische gebruik van het negatiepartikel *en/ne* in West-Vlaanderen kan wel een sterke aanwijzing zijn dat binnen de oorkondetaal van West-Vlaanderen weinig negatie (in welke vorm dan ook) voorkomt. Omdat KUNNEN zo sterk geassocieerd wordt met negatieve polariteit kan dat de reden zijn dat KUNNEN in de 14de-eeuwse Vlaamse oorkondetaal niet geattesteerd is. Ook in Zeeland, Drenthe en Groningen vinden we overigens geen attestaties van KUNNEN. In de onderstaande tabel presenteren we de cijfers voor de provincies waarbinnen KUNNEN wel is aangetroffen:

⁽¹¹⁾ Nadat het Corpus was ingedeeld, werd de provincie Brabant in 1995 opgesplitst in drie delen: Vlaams-Brabant, Waals-Brabant en het Brussels Hoofdstedelijke gewest.

⁽¹²⁾ Bij deze telling zijn de aanvullingen op het corpus niet meegenomen. Dit heeft o.a. te maken met het feit dat de aanvullingen (gedeeltelijk) nog niet gecodeerd zijn en daardoor moeilijker bevaagbaar.

Tabel 1: De relatie tussen KUNNEN in negatief-polaire contexten en *ghe-* op de infinitief⁽¹³⁾

Provincie	KUNNEN in negatief-polaire context	<i>ghe-</i> op simplex infinitief na negatief-polaire KUNNEN
Noord-Brabant	9/9	8/8
Brabant	17/18	11/12
Antwerpen	3/3	2/2
Belgisch Limburg	12/14	7/10
Utrecht	2/3	2/2
Gelderland	5/5	1/5
Zuid-Holland	1/4	1/1
Limburg	3/5	0/3
Overijssel	4/11	2/3

Vooraf in Brabant, Antwerpen en Noord-Brabant komt KUNNEN (vrijwel) altijd in negatief-polaire context voor en verschijnt (wanneer mogelijk) vervolgens ook *ghe-* op de infinitief. In Brabant komt echter één attestatie voor uit de regio Diest die het patroon lijkt te doorbreken:

- (6) opdat si moghen ende connen utenen ende poenten ende magh dijs niet siin so zelen (...)

Hier hangt de *niet*-negatief-polaire context en het *niet*-optreden van *ghe-* mogelijk meer samen met het optreden van MOGEN dan van KUNNEN. In de andere provincies is de relatie tussen het optreden van KUNNEN in negatief-polaire omgeving en het optreden van een *ghe*-infinitief minder duidelijk of zijn er wel erg weinig attestaties op basis waarvan uitspraken gedaan kunnen worden. Dat is zeker het geval met de enige attestatie uit Noord-Holland (die we overigens niet in de tabel hebben opgenomen); in Amsterdam vinden we één keer in negatief-polaire context KUNNEN in combinatie met een *ghe*-infinitief.

MOGEN komt met ca. 1500 attestaties veel meer voor in CRM dan KUNNEN, maar wordt maar heel weinig in een negatief-polaire context gebruikt. Wij hebben alleen Brabant vrij nauwkeurig onderzocht en alleen in Brussel komt

⁽¹³⁾ In de tweede kolom is *N* soms kleiner omdat niet-simplexe (=geprefigeerde) infinitieven niet zijn meegeteld. Zo'n infinitief heeft al *be-*, *ont-*, *ver-* etc. en *ghe* is daarom überhaupt niet mogelijk.

MOGEN in een negatief-polaire context wat meer voor. We vinden in Brussel (en Brabant) in combinatie met MOGEN geen enkele infinitief met het prefix *ghe-*, ook niet in negatief-polaire context. In Brussel vinden we bijvoorbeeld MOGEN in de volgende negatief polaire context met een infinitief zonder *ghe-*:

- (7) dat wi dies jaers niet hebben noch heffen en mochten van den vorseiden sesse scellinghe groten in negheerre manieren

Wanneer we op zoek gaan in Noord-Brabant naar infinitieven met *ghe-*, dan vinden we één keer de vorm *ghecrighen mach* (regio Mierde). Hier is echter geen sprake van een negatief-polaire context. Daarnaast is het maar zeer de vraag of *ghe-* in *ghecrighen* niet derivationeel is. In Oerle vinden we in *niet*-negatief-polaire context: comen *en(de) gheuallen mach*. *Ghe-* in *gheuallen* is waarschijnlijk derivationeel: ‘overkomen’.

Het voorkomen van *ghe-* lijkt in Brabant en Noord-Brabant dus specifiek verbonden te zijn met het werkwoord KUNNEN dat zelf een negatief-polair item lijkt te zijn. Een mooie voorbeeldzin komt uit Den Bosch:

- (8) dese voerseyde muer niet hauden en wouden noch en custen ghehauden
 ‘deze voorgenoemde muur niet wilden houden en niet konden houden’

In de voorbeeldzin blijkt WILLEN wel zonder *ghe-* voor te kunnen komen, maar KUNNEN niet.

2.4. Conclusie

Uit het onderzoek blijkt dat syntactisch *ghe-* inderdaad een negatief-polair element is in het Middelnederlands. Het komt vooral in het complement van het werkwoord KUNNEN voor, waarbij het merkwaardige geval zich voordoet dat KUNNEN in het dialect waar het het meest voorkomt, het Brabants, zelf vrijwel uitsluitend in negatief-polaire omgevingen verschijnt, alsof het zelf een negatief-polair werkwoord is, zoals *hoeven* in het hedendaags Nederlands.

3. **Waarom verscheen *ghe-* na KUNNEN?**

Binnen sectie 3 proberen we een scenario te construeren dat verklaart hoe het mogelijk was dat *ghe-* in combinatie met KUNNEN binnen een aantal dialecten geheranalyseerd werd als negatief-polair.

3.1. De vroegste data

Wat kunnen we over de vroegste geschiedenis van *ghe-* en de relatie met KUNNEN zeggen? Voor het Nederlands zijn er vóór de 13^e en 14^e eeuw vrijwel geen relevante gegevens beschikbaar.⁽¹⁴⁾ Van de andere Westgermaanse talen hebben we iets meer data uit de oudere fasen. In het Oudengels (ca. 700-1100) hebben we geen correlatie tussen het gebruik van *ge-* en modale werkwoorden kunnen ontdekken. In het Oudhoogduits echter zien we *gi-* verschijnen na modalen van dynamische modaliteit: eerst MOGEN, daarna KUNNEN. Behaghel (1924: 103) merkt op dat al in het werk van Notker⁽¹⁵⁾ (950-1022) vormen als *gilougenen* en *giskeiden* alleen als infinitief na de modalen MOGEN en KUNNEN voorkomen. De andere vormen van het werkwoord hebben geen *gi-* en *gi-* heeft hier geen perfectiverende werking meer. Een uitgebreide studie over dit onderwerp is geschreven door Dahm (1909: 60, 75). In het Oudhoogduits zijn de infinitieven na de modaal *mugen* ‘kunnen’ als eerste met dit *gi-* geattesteerd. De situatie voor het werkwoord *helfen* ‘helpen’ is in het werk van Notker als volgt:

Tabel 2: Oudhoogduits *gi-* na modalen in *Notker* (Behaghel 1924: 103)

vorm	aantal finiet/infinitief	complement van modaal
<i>helfen</i>	16/5	<i>suln,wellen</i>
<i>gehelfen</i>	7/32	<i>mugen</i>

De andere voorbeelden die Behaghel uit het Oudhoogduits geeft, hebben allen als modaal *mugen* of *können*, die beide ‘kunnen’ betekenen (dynamische modaliteit). Het voorkomen van *gi-* lijkt gerelateerd aan de aanwezigheid van de modalen

⁽¹⁴⁾ We baseren ons hier op de Oudnederlandse teksten uit het *Corpus Gysseling* (II-I fragmenten)

⁽¹⁵⁾ Notker Teutonicus (‘de Duitser’), liet een opus van Oudhoogduitse vertalingen van Latijnse standaardwerken na, o.a. Boethius’ *Philosophia Consolationis*, de Psalmen, het boek Job, Boethius’ vertaling van de werken van Aristoteles en Martianus Capella’s *De Nuptiis Mercurii et Philologiae* (Bostock 1955: 245-257).

mugen en *können*, en niet aan een negatief polaire context. Werkwoorden die door hun inherente perfectiviteit geen *gi-* op het deelwoord hebben, zoals *bringen*, *finden*, *geben*, doen eveneens met dit verschijnsel mee (Behaghel 1924: 103). In sommige Duitse dialecten is de aanwezigheid van *ge-* op het niet-finiëte werkwoord na een hulpwerkwoord althans tot de negentiende eeuw een algemene syntactische regel gebleven (Behaghel 1924: 104). In het Middelnederlands is het vooral de aanwezigheid van KUNNEN die *ghe-* uitlokt.

3.2. Betekenisverschuivingen in het modalsysteem

Het verschil tussen KUNNEN en MOGEN zou kunnen worden verklaard doordat er zich de volgende verschuivingen in de betekenissen van de Nederlandse modalen hebben voorgedaan (Duijnhoven 1997: 431):

Tabel 3: Betekenisverschuivingen in het modalsysteem

Middelnederlands	had de betekenis van Hedendaags Nederlands
zullen	‘moeten’
moeten	‘mogen’
mogen	‘kunnen’

Dit soort verschuivingen in modaliteit komen vrij vaak voor, om pragmatische redenen. Verplichtingen en bevelen zijn in principe “Face-Threatening Acts” (Brown & Levinson 1988), uitingen die de handelingsvrijheid van de aangesprokene beperken, tot gezichtsverlies kunnen leiden en daarom de intermenselijke verhoudingen in gevaar kunnen brengen. Om redenen van *politeness* worden er voor uitdrukkingen van verplichtingen en bevelen steeds nieuwe eufemismen gezocht. Deze eufemismen verwerven al gauw dezelfde onderliggende assumpties over de gezagsverhoudingen tussen de verschillende participanten en moeten dan weer door nieuwe eufemismen vervangen worden (zie ook Traugott 1972: 100). Een voorbeeld is het werkwoord *gebieden* dat oorspronkelijk ‘(een suggestie) aanbieden’ betekend moet hebben (vgl. *bieden*), maar in het hedendaags Nederlands ‘bevelen’ betekent. Ook MOETEN is eerst als eufemisme voor verplichtingen en bevelen gebruikt, maar omdat de onderliggende assumpties bij het gebruik van dit werkwoord die van een verplichting waren, en niet zozeer die van een suggestie, ging het werkwoord op den duur zelf ‘moeten’ betekenen en verloor het de eerdere betekenis ‘mogen’. Het werkwoord MOGEN heeft de betekenis ‘mogen’

overgenomen van MOETEN. KUNNEN is van oorsprong een lexicaal werkwoord met de betekenis ‘kennen, weten’, maar neemt de dynamisch-modale betekenis ‘kunnen’ van MOGEN over en wordt zo in het modalsysteem opgenomen. Wij denken dat hier een mogelijke verklaring voor de associatie van *ghe-* met KUNNEN schuilt: *ghe-* was een manier om de infinitief als ingebedde zin te markeren, waardoor de status van KUNNEN als lexicaal hoofdwerkwoord bewaard bleef. Het gebruik van de “kale” infinitief (dus de infinitief zonder *te* of *ghe-*) werd steeds meer beperkt tot het complement van hulpwerkwoorden. Als KUNNEN door een kale infinitief zou worden gevolgd, zou dat betekenen dat KUNNEN een hulpwerkwoord was. Blijkbaar werd KUNNEN als te lexicaal ervaren door de gebruikers om dat te laten gebeuren. *Ghe-* zou dan in eerste instantie na KUNNEN op de infinitief verschenen zijn als *renewal* van de lexicale status van KUNNEN.

3.3. Renewal

De modale hulpwerkwoorden zijn ooit begonnen als lexicale werkwoorden die gaandeweg verbleekt zijn. In het hedendaags Engels is dit proces het verst voortgeschreden: de modalen hebben alleen een (invariante) finiete vorm, geen argumentstructuur en gedragen zich syntactisch als een aparte klasse. Met de voortschrijdende grammaticalisatie van de modalen verandert de syntactische status van de infinitief van ingebedde zin (CP) in VP. In plaats van twee aparte CPs is er nog maar één, met de infinitief als hoofdwerkwoord en de modaal als hulpwerkwoord. Dit leidt tot een systeem met twee analyses voor de infinitief: na hulpwerkwoorden VP, na lexicale werkwoorden CP:

$$(9) \quad [_{CP} V [_{CP} \dots V \dots]] \begin{cases} [_{CP} V [_{VP} \dots V \dots]] \\ [_{CP} V [_{CP} \dots V \dots]] \end{cases}$$

Deze situatie is ambigu en voor taalleerders niet optimaal. Na verloop van tijd verdwijnt dan ook de CP-optie. In het Gotisch komen de volgende lexicale werkwoorden voor met een CP-infinitief:

- (10) *anananþjan* ‘durven’; *domjan* ‘doemen, oordelen’; *gadaursan* ‘durven’; *gairnjan* ‘verlangen’; *ganiman* ‘vernemen’; *lais* ‘ik weet’; *magan* ‘kunnen’; *munan* ‘streven’; *skulan* ‘moeten’; *sokjan* ‘zoeken, proberen’;

trauan ‘toevertrouwen’; *þaurban* ‘nodig hebben, behoeven’; *þugkjan* ‘dunken’; *usbidan* ‘wensen’; *usdaudjan* ‘streven’; *wenjan* ‘hopen’; *wiljan* ‘willen’ (Köhler 1867: 425-432)

Ongeveer de helft van deze werkwoorden zijn voorlopers van de huidige modalen, maar de andere helft bestaat uit lexicale intentie-werkwoorden met betekenissen als ‘streven, proberen, hopen’, die zowel in het Oudengels als in het Middelnederlands nog CP-infinitieven zonder *te* nemen.⁽¹⁶⁾ In het latere Middengelengels en Middelnederlands vindt een herstructurering van het systeem plaats waarin de infinitief zonder *te* niet langer het complement van lexicale subject-controle werkwoorden kan zijn, maar alleen het complement van modale hulpwerkwoorden of het Small Clause (AcI) complement van causatieve en perceptiewerkwoorden.⁽¹⁷⁾

Als de infinitief steeds meer geïnterpreteerd wordt als een VP en niet als een CP, vinden we hier wellicht een verklaring voor het syntactische gebruik van *ghe-*. *Ghe-* geeft aan dat de infinitief geen VP is en dat het hogere werkwoord dus lexicaal is, en geen hulpwerkwoord. In grammaticalisatietermen is hier sprake van een *renewal* van het CP-karakter van de infinitief.

Renewal of *replacement* beschrijft in de literatuur over grammaticalisatie het verschijnsel dat een nieuwe vorm een functie of betekenis van een oudere vorm “overneemt”, meestal na eerst als een alternatieve uitdrukkingsvorm naast de oude vorm te hebben bestaan. In het hedendaags Frans wint de perifrase *nous allons chanter* steeds meer terrein op het oude futurum *nous chanterons*. De vorm *chanterons* gaat zelf ook op een perifrase terug, *cantare*

⁽¹⁶⁾ Beide sets komen sterk overeen; behalve aspectualiseerders (*beginnen, plegen* e.d.) die veelal enigszins hulpwerkwoordachtig zijn (en ‘Raising verbs’ zonder subjectspositie), vinden we de volgende volledig lexicale werkwoorden met een infinitief zonder *te* in het Oudengels: *earnian* ‘streven’, *fon* ‘proberen’, *forhogian/forhycgan* ‘nalaten’, *gieman* ‘zorgen’, *giernan* ‘verlangen’, *hogian* ‘van plan zijn’, *leornian* ‘vernemen’, *myn-tan* ‘van plan zijn’, *secan* ‘zoeken, proberen’, *teohhian* ‘van plan zijn’, *tilian* ‘streven’, *ðencan* ‘van plan zijn’, *ðristlæcan* ‘op zich nemen’, *wenan* ‘hopen, verwachten’, *wilnian* ‘wensen’ (Los 2005:83-8) en in het Middelnederlands: *achten* ‘van plan zijn’, *begeren, denken, duchten, hopen, menen, peinsen, wanen* (Duinhoven 1997: 210, 213).

⁽¹⁷⁾ Dat ook *ghe-* (*ge-* in het Oudengels) een rol speelt in deze herstructurering blijkt uit het feit dat *ge-* niet op de “kale” infinitief in het Small Clause complement van perceptiewerkwoorden voorkomt in het subcorpus van het Oudengels dat wij hierop hebben onderzocht (het werk van de monnik Ælfric, ca. 1000).

habemus, letterlijk ‘we hebben te zingen’ die het futurum *cantabimus* verdrong. Het morfeem *-bi-* in *cantabimus* gaat terug op een werkwoord ‘zijn’ zodat *cantabimus* zelf ook eens een perifrase geweest is die een ouder, onbekend futurum heeft verdrongen. De nieuwe vorm komt in eerste instantie op om een betekenisnuance uit te drukken die met de oude vorm niet mogelijk is omdat die tot een syntactische functie is gegrammaticaliseerd (het futurum in het Franse voorbeeld), maar is zelf ook weer aan grammaticalisatie onderhevig. Een ander voorbeeld is de opkomst van steeds weer nieuwe intensiveerders (*erg*, *verschrikkelijk*, *ontzettend*) om het verlies aan uitdrukingskracht (‘verbleking’) van oudere vormen te herstellen (Hopper & Traugott 2003: 9, 122-123). In het geval van *ghe-* wordt een ‘verbleekte’ grammaticale functie hersteld.

Dat vooral KUNNEN en MOGEN (in de betekenis van ‘kunnen’) zich op deze manier tegen grammaticalisatie verzetten zal met hun dynamische modaliteit samenhangen: “iets kunnen” is een eigenschap van een persoon en verbleking en verlies van argumentstructuur ligt daarom minder voor de hand dan bij de andere vormen van modaliteit. De meest centrale modalen zeggen iets over de gebeurtenis of de propositie in zijn geheel en selecteren om die reden geen onderwerp.⁽¹⁸⁾ De vraag is waarom KUNNEN en MOGEN, om hun lexicale karakter te behouden, niet met de *te*-infinitief, die immers ook een CP-analyse toeliet, zijn verschenen. Andere meer lexicale modalen, zoals *dare/durven*, *need/hoeven*, alterneren tussen de infinitief met en de infinitief zonder *to/te* of hebben dat tot voor kort gedaan (Warner 1993:42). Bij een recente modaal zoals *hoeven* is de *te*-infinitief verplicht. Inderdaad worden er sporadisch zowel in het Middelnederlands (Duijnhoven 1997:192) als het Middelengels (Warner 1993:138) *te*-infinitieven na modalen gesignaleerd. Ze worden vooral gesignaleerd in coördinaties van twee infinitieven waarbij de eerste infinitief zonder en de wat verder van de modaal verwijderde infinitief met *te* verschijnt. Dit gebeurt waarschijnlijk om aan te geven dat de tweede infinitief, ondanks de afstand, ook als afhankelijk van de modaal gezien moet worden.⁽¹⁹⁾ Een reden dat KUNNEN met *ghe-* en niet met *te* geassocieerd werd kan ook nog te maken hebben met de

⁽¹⁸⁾ ‘Thus the subject-selecting, objective dynamic uses [of modals] are those most like nonauxiliary verbs’ (Warner 1993: 18). Van de Engelse modalen zijn het juist *will*, *can* en *may* die hun lexicaliteit beduidend langer hebben behouden dan *must* en *shall* (ibid. 1993:177; 200-204).

⁽¹⁹⁾ Duijnhoven en Warner komen, onafhankelijk van elkaar, beiden tot deze conclusie.

oorspronkelijke betekenis van ‘de capaciteit hebben om iets tot een goed einde te brengen’, waardoor dat “iets”, uitgedrukt in het infinitiefcomplement, vaak het perfectiverende *ghe-* zal hebben gehad.⁽²⁰⁾

Echt systematisch is het gebruik van *te* na modalen niet, waarschijnlijk omdat *te* in deze vroege periode nog teveel als een irrealis (een niet-finiete sub-junctief) werd opgevat die een nog niet geactualiseerde situatie of gebeurtenis weergeeft.⁽²¹⁾ *Ghe-* had die associatie niet en was ook nog niet in het verbale systeem opgenomen als de exclusieve markeerder van het voltooid deelwoord. Het voltooid deelwoord zelf had ook nog niet zijn huidige status bereikt van hoofdwkwoord in een omschreven voltooide tijd maar was een secundair predikaat of een bepaling (Duihoven 1997: 276-8, 321).⁽²²⁾ De precieze status van *ghe-* was sinds het Gotisch al schimmig: niet langer een zuiver derivationeel element, maar ook nog geen systematisch aspectueel of inflectioneel element. In deze situatie ligt *exaptatie* (Lass 1990) voor de hand: tijdens de taalverwerving krijgt een overgeleverd morfeem met een onduidelijke functie een nieuwe interpretatie. Wij denken dat de nieuwe interpretatie van *ghe-* inbedding is geweest: het markeren van een CP.

Opvallend is dat *ga-* in het Gotisch al een inbeddingsfunctie schijnt te hebben. Deelwoorden die als bepaling fungeren bij finiete werkwoordsvormen mogen graag met *ga-* verschijnen:

- (11) *pragjands þan ains jah ga-fulljands swamm akeitis ga-lagjands ana raus dragkida ina* (Marcus 15:36)
rennend toen een en vullend spons met-azijn leggend op riet
drenkte hem

⁽²⁰⁾ We danken één van de reviewers, Prof. dr. George De Schutter, voor deze suggestie.

⁽²¹⁾ De *te*-infinitief komt in het vroegste Engels op als alternatief voor de sub-junctieve zin (Los 2005).

⁽²²⁾ Duihoven poneert in grote lijnen de volgende stadia voor het ontstaan van de voltooide tijd in het hedendaags Nederlands:

- (i) [S *hebben* O] voltooid deelwoord_{adverbiaal}
- (ii) [S *hebben* O] voltooid deelwoord_{adnominaal}
- (iii) [[S *hebben*_{hoofdww} O] voltooid deelwoord_{bijwerking in verleden}]_{heden}
- (iv) [S *hebben*_{hulpww} O] voltooid deelwoord_{hoofdww}]_{werking in verleden}

‘toen rende een man en drenkte een spons in azijn en stak hem op een riet en gaf hem zo te drinken’

De deelwoorden *gafuljands* en *galagjands* in (12) laten zich vertalen als: ‘en na de spons te hebben gevuld met azijn’; ‘na het op een riet te hebben gestoken’ (Josephson 1977: 161; zie ook Scherer 1962). Overigens is er inderdaad enige mate van competitie tussen *ghe-* en *te* te bespeuren in het complement van het werkwoord *zijn* in het Oudhoogduits (Dal 1956). De taalgebruiker zal beide prefixen dus als met elkaar vergelijkbare elementen hebben geanalyseerd – waarschijnlijk vanwege hun inbeddingsfunctie.

De multifunctionaliteit van de voorlopers van het Middelnederlandse *ghe-* en het Duitse *gi-* (derivatieel prefix, aspectueel prefix, perfectiveerder en inbeddingsmarkeerder) zal er toe geleid hebben dat *ghe-/gi-* gerecruteerd zijn om het lexicale karakter van de dynamische modaal, en het daarmee samenhangende CP-karakter van de infinitief, te herstellen.

3.4. KUNNEN en negatieve polariteit

Het lijkt erop of het nieuwe KUNNEN en het oude MOGEN zich in het Middelnederlandse Brabants (Brabant, Noord-Brabant en Antwerpen) hebben opgesplitst in een negatief-polair/*niet*-negatief-polair paar, zoals *hoeven* en *moeten* in het hedendaags Nederlands. Voor deze laatste splitsing is een verklaring voorhanden: als *moeten* dwang gaat inhouden wordt het tot een modale operator die bereik heeft over de gehele propositie. Duinhoven (1997: 408) noemt het ‘een omschreven imperatief’. Een imperatief kan niet ontkend worden. ‘Negatieve dwang’ is een contradictio in terminis: er is dwang, en als er geen dwang is, is het niet meer een imperatief. Ook bij een bevel iets niet te doen, is het bevel zelf niet ontkend, alleen de inhoud van het bevel (ibid.; zie ook de discussie over MUST-modaliteit in Postma 2002). Zodra *moeten* een imperatieve functie krijgt en niet langer meer compatibel is met negatie, wordt voor dat aspect *hoeven* ingezet.

Voor KUNNEN en MOGEN is er niet zo’n duidelijke verklaring voorhanden. Het verband tussen dynamische modaliteit en negatie is wel al vaak in de literatuur geconstateerd. KUNNEN roept een pragmatische schaal op (Fauconnier 1975). Beweringen gedaan over een bepaald punt van deze schaal roepen *entailments* op voor andere punten op de schaal. De bewering *Jan kan (wel) twee kilometer zwemmen* houdt onmiddellijk in dat Jan ook één kilometer kan

zwemmen; twee kilometer wordt als bovengrens opgevat. Hoeksema legt een verband tussen dit gegeven en het feit dat uitdrukkingen met (*niet*) *kunnen* zo gemakkelijk negatief-polair worden: *niet kunnen schelen*, *niet kunnen uitstaan* etc. (Hoeksema 1994). Om redenen van *relevance* zal dynamische modaliteit vaker wel dan niet met negatie voorkomen, omdat onmogelijkheden relevanter zijn dan mogelijkheden: *de deur kan open* is niet interessant, *de deur kan niet open* is dat wel (Ronny Boogaart, p.c.).

3.5. Perfectieve en negatief-polair contexten

De associatie van *ghe*- en negatieve polariteit is volgens ons dus primair verlopen via KUNNEN, dat *ghe*- oorspronkelijk als inbeddingsmarkeerder selecteerde en in het Brabants zelf een negatief-polair werkwoord werd. De herinterpretatie van *ghe*- als negatief-polair element zal voorts mede versterkt zijn door het feit dat er in ieder geval twee contexten zijn waar negatieve polariteit en perfectiviteit samenvallen. In het hedendaags Nederlands is het perfectum verplicht na een voegwoord zoals *voordat* en bij de adverbia *altijd* of *nooit* (ANS 124).⁽²³⁾ Dit zijn contexten die als negatief-polair zijn aangemerkt in de literatuur (zie ook de samenvatting van deze contexten in Postma 2002). De Middelnederlandse tegenhangers van dit voegwoord en deze adverbia zijn respectievelijk *eer* en *ie*. De voorbeelden gegeven onder *eer* en *ie* in het *VMNW* laten zien dat ook die contexten een perfectief (voltooide tijd) vereisen, met dien verstande dat de voltooide tijd in het Middelnederlands twee uitdrukkingswijzen kent: (1) het omschreven perfectum met *hebben* en voltooid deelwoord en (2) *ghe*- op de onvoltooide tijd van de persoonsvorm. De perfectiverende functie is in het MNW te vinden onder *ge*-, betekenis 6:

Soms heeft het praet. met *ge* de bet. van de voltooide werking, zoodat het praeteritum door plusquamperf. moet worden weergegeven. Zoo vooral in het *Hs.* v. 1348; b.v. „doe hi *geat*, d. i. *gegeten had*; *gedranc*, d. i. *gedronken had*; *geleide*, d. i. *gelegd had*; enz. Vgl. Grimm 4¹, 1613.

⁽²³⁾ Alleen als *altijd* voor een herhaalde werking (habituele handelingen) gebruikt wordt is ook een onvoltooide tijd mogelijk (*we wonen altijd in deze flat als we in Nederland zijn*, *ibid.*).

Er zijn veel zinnen van het type in (12) waarbij het voorkomen van *ie* ‘ooit, altijd’ meteen een negatief-polair item doet vermoeden⁽²⁴⁾, maar die parallellen hebben met een voltooid verleden tijd. In *Sente Lutgart* wordt deze alternantie bepaald door het rijm:

- (12) a. Dar na begonste weder horen Machtelt die goede al daer si sat Ontpokenliker ende bat Dan si uormals hadde ie gedaen Sent dat si hadde lijf ontfæen (7706-7710; Dander boech; *Sente Lutgart K*)
 b. Vor gode rekeningen plegen Van allen dat si ie gedede, uan goede ende oc uan quade almede (4420-4422; Dander boech; *Sente Lutgart K*).

Ons vermoeden is dat het perfectiverende *ghe-*, verplicht optredend vanwege *eer* of *ie*, op een gegeven moment steeds meer met negatieve polariteit werd geassocieerd. Bovendien werd *ie*, evenals zijn hedendaagse tegenhanger *ooit*, bijna uitsluitend in negatief-polaire contexten gebruikt.

4. Samenvatting

Corpusonderzoek bevestigt de status van het Middelnederlandse *ghe-* als een negatief-polair element, zoals beargumenteerd in Postma (2002). Data-onderzoek wees uit dat *ghe-* vooral na KUNNEN voorkwam en dat KUNNEN in een bepaalde regio (Brabant, Antwerpen, Noord-Brabant) zelf sterk met negatieve polariteit werd geassocieerd. MOGEN en KUNNEN lijken in dit gebied een positief/negatief paar te vormen zoals het huidige MOETEN en HOEVEN. *Ghe-* komt van oudsher opvallend vaak met KUNNEN voor en in mindere mate ook met MOGEN. De associatie met het negatief-polaire KUNNEN kan ertoe geleid hebben dat *ghe-* zelf geheranalyseerd werd als een negatief-polair element.

We hebben ook geprobeerd tot een verklaring te komen waarom *ghe-* juist op de infinitief na KUNNEN verschijnt. We vermoeden dat KUNNEN, als nieuwkomer in het modalsysteem, te lexicaal was om een infinitiefcom-

⁽²⁴⁾ *Ie* kan ook ‘altijd’ betekenen en is dus niet altijd negatief-polair:

(i) Want got die alles heft gewout Hi was lutgarden ie so hout Ende oc uan allen din so milde Dat si an hem verweruen wilde. Dat hare en was onsseget nit Dis si begerde (11665-11670; Dander boech; *Sente Lutgart K*)

plement te nemen. Door de voortschrijdende grammaticalisatie van de modale werkwoorden (van lexicaal werkwoord tot hulpwerkwoord) was ook de status van het infinitiefcomplement veranderd (van CP in VP). *Ghe-*herstelde de CP-status van de infinitief, en markeerde zo tegelijkertijd de lexicale status van KUNNEN.

Bibliografie

ALEXIUSLEGENDE

In *Corpus Gysseling*, Corp. II-1: 526-528.

ANS ALGEMENE NEDERLANDSE SPRAAKKUNST

1997, Haeseryn, W., e.a. (red.). 2 Dl. (2^e, geheel herziene dr.). Groningen: Martinus Nijhoff.

BEHAGHEL, OTTO

1924, *Deutsche Syntax: Eine geschichtliche Darstellung*. Band II: Die Wortklassen und Wortformen. B. Adverbium. C. Verbum. Heidelberg: Carl Winter's UniversitätsBuchhandlung.

BERTELOOT, AMAND

2004, 'Nogmaals de prefixloze voltooiden deelwoorden in het Middelnederlands'. In Johan de Caluwe e.a. (red.) *Taeldeman, man van taal, schatbewaarder van de taal*. Vakgroep Nederlandse Taalkunde Universiteit Gent. Gent: Academia Press: 67-86.

BOSTOCK, J. K.

1955, *A Handbook on Old High German Literature*. Oxford: Oxford University Press.

BROWN, P. & S.C. LEVINSON

1988, *Politeness: Some Universals in Language Usage*. Cambridge: Cambridge University Press.

CD-ROM MIDDELNEDERLANDS

1998, *CD-Rom Middelnederlands. Woordenboek en teksten*. Instituut voor Nederlandse Lexicologie. Den Haag/Antwerpen: SDU

CORPUS GYSSELING

Corp.I: *Corpus van Middelnederlandse teksten* (tot en met het jaar 1300); reeks I: ambtelijke bescheiden. Uitgegeven door M. Gysseling m.m.v. en van woordindices voorzien door Willy Pijnenburg. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff: 1977. 9 delen. Corp.II *Corpus van Middelnederlandse teksten* (tot en met het jaar

1300); reeks II: literaire handschriften. Uitgegeven door M. Gysseling m.m.v. en van woordindices voorzien door Willy Pijnenburg. 's-Gravenhage, 1980 - Leiden, 1987: Martinus Nijhoff. 6 delen. (De teksten hieruit hebben alle een eigen afkorting.)

CRM

Corpus 14de-eeuwse Middelnederlandse oorkonden. Verzameld en gedigitaliseerd door Piet van Reenen en Maaïke Mulder.

DAHLM, K.

1909, *Der Gebrauch von gi- zur Unterscheidung perfektiver und imperfektiver Aktionsart im Tatian und in Notkers Boethius*. Leipzig Dissertatie.

DAL, I.

1956, 'Participium praeteriti mit dem syntaktischen Wert eines Infinitivs im Mittelniederländischen und Mittelhochdeutschen.' In Th. Frings, hg. von E. Karg-Gasterstädt und J. Erben, *Fragen und Forschungen im Bereich um Umkreis der germanischen Philologie*. Festschrift, Berlin: 130-142.

DUINHOVEN, A.M.

1997, *Middelnederlandse syntaxis: synchroon en diachroon*. Deel 2: De werkwoordgroep. Groningen: Martinus Nijhoff.

FAUCONNIER, GILES

1975, 'Pragmatic Scales and Logical Structure.' *Linguistic Inquiry* 6: 353-375.

HOEKSEMA, JACK

1994, 'On the grammaticalization of negative polarity items'. In Gahl, S., Dolbey, A. en Johnson, C. (red.) *Proceedings of the Twentieth Annual Meeting of the Berkeley Linguistics Society*, Berkeley Linguistics Society, Berkeley: 273-282.

HOPPER, PAUL J. EN ELIZABETH CLOSS TRAUGOTT

2003, *Grammaticalization*. Tweede editie. (Cambridge Textbooks in Linguistics). Cambridge: Cambridge University Press.

JOSEPHSON, F.

1977, 'On the function of the Gothic preverb *ga-*.' *Indogermanische Forschungen* 81: 152-175.

KLIMA, E.

1964, 'Negation in English'. In Fodor, J.A. en Katz, J.J. (red.) *The Structure of Language*. Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall: 246-323.

KÖHLER, A.

1867, Der syntaktische Gebrauch des Infinitivs im Gotischen. *Germania* 12: 421-462.

- LASS, ROGER.
1990, 'How to do things with junk: Exaptation in language evolution.' *Journal of Linguistics* 26: p. 79-102.
- LEHMANN, W.P.
1986, *A Gothic Etymological Dictionary*. Leiden: E.J. Brill.
- LLOYD, ALBERT L.
1979, *Anatomy of the verb : The Gothic verb as a model for a unified theory of aspect, actional types, and verbal velocity*. Amsterdam : John Benjamins.
- LOS, B.
2005, *The Rise of the to-infinitive*. Oxford: Oxford University Press.
- MNW : VERWIJS, E., EN J. VERDAM
1885-1952, *Middelnederlandsch Woordenboek*, 11 delen. 's-Gravenhage: Martinus Nijhoff.
- MOOJAART, M.A.
1992, *Atlas van Vroegmiddelnederlandse Taalvarianten*. Utrecht: LEd (dissertatie RUL).
- DER NATUREN BLOEME
handschrift D (Detmold). In *Corpus Gysseling Corp.* II-2: 1-416.
- OSTAEYEN, G. VAN EN J. NUYTS
2004, *De diachronie van kunnen*. *Antwerp Papers in Linguistics* 109. Antwerpen: Centrum voor Grammatica, Cognitie en Typologie, Universiteit Antwerpen.
- PIJNENBURG, W.J.J.
1982, 'De Mnl. *ghe*-loze participia.' *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde* 98: 104-116.
- POSTMA, G.
2002, 'Negative Polarity and Modality in Middle Dutch *ghe*-particle Constructions.' In Barbiers, S., Beukema, F., en van der Wurff, W., *Modality and its interaction with the Verbal System*, Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins: 205-244.
- REENEN, P. VAN
2002, 'Het 14de-eeuwse Middelnederlandse oorkondencorpus als dynamisch-systeematisch referentiekader voor taalkundig onderzoek' In Vanhoult, E. (red.), *Talig Erfgoed. De zuidelijke Nederlanden in de 14de eeuw*. Gent: Koninklijke Academie voor Nederlandse Taal- en Letterkunde: 59-72.
- SCHERER, PH.
1962, 'The theory of the function of the preverb *ga-*.' *Proceedings of the 9th International Congress of Linguists*: 859-861.

SINTE KERSTINE

In *Corpus Gysseling* Corp. II-6: 104-153.

SINTE LUTGART, HANDSCHRIFT K (KOPENHAGEN)

In *Corpus Gysseling* Corp. II-5.

SINTE LUTGART, HANDSCHRIFT A (AMSTERDAM)

In *Corpus Gysseling* Corp. II-6: 3-103.

STREITBERG, W.

1900, *Urgermanische Grammatik*. Heidelberg: Carl Winter's Universitätsbuch-handlung.

TRAUGOTT, E.C.

1972, *of English Syntax* (Transatlantic Series in Linguistics). New York: Holt, Rinehart and Winston.

VMNW: PIJNENBURG, J.J.W. E.A.

2001, *Vroegmiddelnederlands Woordenboek: Woordenboek van het Nederlands van de dertiende eeuw in hoofdzaak op basis van het Corpus-Gysseling*. 4 delen. Leiden: Gopher Publishers.

WARNER, A.R.

1993, *English Auxiliaries: Structure and History*. Cambridge: Cambridge University Press.

WRAKE VAN RAGISEL

In *Corpus Gysseling* Corp. II-1: 352-374.

ZWARTS, F.

1986, 'Polariteit: de reikwijdte van een lexicale eigenschap.' In Hoppenbrouwers, Cor e.a. *Syntaxis en Lexicon: Veertien artikelen bij gelegenheid van het emeritaat van Albert Sassen*. Dordrecht: Foris Publications: 157-192.